

4. Рудницький М. Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю і формою. Що таке «Молода Муза»? / М. Рудницький. – Дрогобич : ВФ «Відродження», 2009. – (Серія «Cogito: навчальна класика»). – 502 с.
5. Стефанік В. Твори / В. Стефанік. – К. : Дніпро, 1964. – 552 с.
6. Українка Леся. Збір. творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1975–1979.

Романов Сергей. Проблемы структурирования украинского общества в понимании Леси Украинки и Василя Стэфанька. Крестьянство. Духовенство. Интеллигенция. В статье рассматриваются особенности формирования национальной элиты в Украине конца XIX – начала XX вв. В связи с тем, что страна в то время находилась в составе разных империй, Российской и Австро-Венгерской, специфика процесса проанализирована с перспективы представителей двух регионов – Центральной Украины (Леся Украинка) и Галиции (В. Стэфаньк). Через восприятие и личный опыт главных писателей раннеמודерного периода показаны пути мобилизации и роста культурных и общественно-политических кадров нации. Приняты во внимание классовые, социально-экономические, культурные, лично-бытовые уровни жизни Украины на сломе веков.

Ключевые слова: народ, государство, культура, искусство, политика, прошлое, будущее, развитие.

Romanov Serhiy. The Problems of Ukrainian Society's Structuration over Lesya Ukrainka's and Vasyl Stephanyk's Perception. Peasantry. Clergy. Arts Community. In the article the Ukrainian elite's the end of the XIX – beginning XX c. peculiarities are analysed. Because the country in that time was split by Russian and Austria and Hungary empires the process was researched over perception by two regions agents – East (the land close to the Dnipro) Lesya Ukrainka and West (Galithina) Vasyl Stephanyk. Over perception and personality experiences two main writers the Ukrainian art nuove epoch the methods of mobilization and development of arts and political personnel for nation are showed. The class, society and economical, cultural, private and everyday factors of Ukrainian life are analysed.

Key words: people, state, culture, art, politics, religion, the past, the future, progress.

Стаття надійшла до редколегії
16. 10. 2017 р.

УДК 821.161.2'04-13.09:7.04

Павло Салевич

«Дунай» у «Слові о полку Ігоревім»: образ «річки великої, славної і віддаленої»

У дослідженні на основі багатьох різноаспектних наукових спостережень, головно над «українською народною словесністю», виявлено історичне значення (присутнього як сакральний архетип в українській культурній картині світу) міфологічного образу Дунаю, п'ять разів згаданого в «Слові о полку Ігоревім». Як шлях незадовільний у виясненні природи та значення образу Дунаю в «Слові», наведено також підсумки викривлення його розуміння в російській ідеологічній науці, яка досі не бажає визнати твір українським і не дотримується в дослідженні «Слова» необхідного – «зв'язку з української мовою та історичною традицією» (І. Франко).

Ключові слова: міфологічний образ Дунаю, сакральний етнічний архетип, загальне й історичне значення образу, українська народна словесність, замовляння, молитва, мотив живої та мертвої води, образ Ярославни, українська культурна картина світу.

Постановка наукової проблеми та її значення. Предметом пропонованого дослідження є недостатнє вияснення значення міфологічного образу Дунаю із «Слова о полку Ігоревім». Досі нез'ясовано, у якому значенні вжито Дунай: загальному (як будь-яких: водойми, потоку, річки) чи історичному (річки реального географічного простору).

Аналіз досліджень цієї проблеми. У підсумкових працях російської словістики – російської ідеологічної науки, під значним впливом якої нині перебуває світова наука про українське «Слово», розглянуто три напрямки розуміння образу Дунаю у «Слові»: Дунай вжито 1) у «загальному значенні будь-якої річки», «річки взагалі», «води взагалі»; 2) у значенні «власного імені», «історичної річки»; 3) у першому й другому значеннях водночас. Вияснення досліджуваного образу суттєво впливає на розуміння не лише трьох частин тексту «Слова», які безпосередньо пов'язані з ним – двох замовлянь та однієї пісні-слави, але й на розуміння української міфологічної пам'ятки загалом. Пропоноване ж

дослідження проведено на основі різноаспектних спостережень багатьох українських та зарубіжних учених, зокрема, спостережень О. Потебні над українською піснею «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?» [18], М. Сумцова над місцевими назвами в українській народній словесності [27], Ф. Буслаєва в рецензії на «Збірник українських пісень» М. Максимовича [3], Ватрослава Ягича над українськими народними піснями [32] та багатьох інших.

Мета дослідження – вияснити відповідне значення міфологічного образу Дунаю у «Слові о полку Ігоревім» на основі українських традицій: головно усної народної творчості, а також історії, міфологічного світогляду та ін.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Міфологічний образ Дунаю п'ять разів згадано у «Слові»: двічі в замовлянні київського князя Святослава Всеволодовича до галицького князя Ярослава Осмомисла, де йде мова про те, що останній «затворив Дунаю ворота» [23, с. 39] та «суди рядить до Дунаю» [23, с. 39], двічі в «молитовно-благальному замовлянні» [2, с. 65; 9, с. 34; 4, с. 25] Ярославни, яка хоче повернути свого мужа Ігоря з половецької неволі-смерти: «На Дунаю Ярославни голос чути, зозулею незнаною рано¹ кує» [23, с. 49] і «Полечу, – рече, – зозулею по Дунаєві» [23, с. 49], та один раз у радісному співі-славі дівчат («дівичь»²) із придунайських галицькоукраїнських городів князеві Ігорю після повернення його з половецької неволі: «дівичі співають на Дунаю, в'ються голоси через море³ до Києва» [23, с. 59].

Згадування Дунаю у «Слові», зокрема, у першій строфі замовляння галичанки Ярославни, де її зображено зозулею, яка кує на Дунаю, було важким завданням для російських учених [24, с. 38]. Зокрема, у ХІХ ст. у російській словістиці вважали, що дія в першій «строфі», як і в трьох наступних, відбувається на заборолі Путивля, вислів «кує зозулею» вважали уподібненням, а згаданий Дунай – «епічною назвою, символом річки взагалі» [24, с. 38–39].

Нині ж тлумачення образу Дунаю, прийняте в російській науці, однаково підсумували вчені В. Виноградова [22] та О. Творогов [28], вважаючи, що Дунай у згаданих вище п'яти контекстах «Слова» вжито у двох значеннях: 1. Двічі у тексті «Слова», де Дунай, пов'язаний з образом Ярослава Осмомисла, це «велика річка, яка бере початок в центрі Європи і впадає в Чорне море» [22, с. 56]. «Дунай – річка. Два рази (коли Дунай пов'язаний з образом Ярослава Осмомисла. – П. С.) це безумовно назва відомої європ. (ейської) річки» [28, с. 149]. 2. В інших згадках, де Дунай, пов'язаний з образами Ярославни та дівичь, це мова «про річку взагалі» [22, с. 56]. «Більшість дослідників схиляються до думки, що назву Д.(унай) вжито... у значенні річки взагалі (коли Дунай пов'язаний з образом Ярославни та дівичь. – П. С.)» [28, с. 150].

Наведені вище підсумки розуміння значення образу Дунаю у «Слові» російських учених незадовільні, «а все лиш тому, що в своїй інтерпретації (вони. – П. С.) не бажали робити концесій “українському сепаратизмові”, себто не бажали признати, що Сл[ово] о п[олку] Іг[оревім] – твір український і може бути вияснене тільки в зв'язку з українською мовною та історичною традицією» [30, с. 121–122] (підкреслення моє. – П. С.). Значення міфологічного образу Дунаю, що

¹ Кування Ярославни відбувається «рано» (у міфологічний час – до світанку. – П. С.), щоб замовляння набуло магічної сили, та «на заборолі Путивля» – у центрі міфологічного світу, позначеного сакральним об'єктом, який пов'язує людину з богом. Кування сприймається як відповідний звуковий сигнал, що здатний досягнути іншого світу і викликати відповідь.

² «Мова про дівчат-русінок» (дівчат-українок. – П. С.) із Дунаю [5, т. 2, с. 520]. «Галицьке князівство держало в своїх руках нижній Дунай... [5, т. 1, с. 222]. І тут на Дунаю жила «дуже численна руська (українська. – П. С.) людність» [5, т. 2, с. 520], «...напівпромислова, напіввоєнна..., зовсім як пізніші козаки» [5, т. 2, с. 520], «...центром був Берладь...» [5, т. 1, с. 222]. «Берладь... зближали з Січею» (вважали Берладською Січню княжого часу. – П. С.) [5, т. 2, с. 521, прим. 3]. «Грамота Іванка Берладника» від 20 травня 1134 р. та «Список руських городів дальніх і ближніх» (XIV ст.) свідчать про підпорядкування городів Аський Торг, Дичин, Берладь, Білгород, Малий Галич, Килия, Нечун, Пересічен, Романів Торг, Серет, Сочава, Текуч, Черн та ін. на долішньому Дунаю галицькоукраїнським князям [16, с. 239–240], [13, с. 26].

³ Море тут у значенні вода. Дивись ілюстрацію такого розуміння в українській весільній пісні, яку співає дівчина перед тим як іти до шлюбу: «В неділю рано Море сі розіграло; Дівчина потопала, Своєю матери жидала: «Мамо ж моя люба, Не дай ми утонуті, З тим Дунайом поплинути» [34, т. 1, с. 109] та у колисковій пісні «Понад морем-Дунаєм» [11, с. 96], у якій мати-«козачка над колискою сина уявляє собі майбутнє його життя, спорядження його до війська і розлуку з сином» (підкреслення моє. – П. С.).

ґрунтується на основі спостережень над «українською народною словесністю» запропонував у ХІХ ст. український фольклорист, етнограф і літературознавець М. Сумцов, ствердивши, що у всіх п'яти контекстах «Слова» Дунай згадано як історичну річку: «... згадується Дунай з одним і тим же значенням річки великої, славної і віддаленої» [27, с. 16]. Окрім того, міфологічний Дунай присутній в українській культурній картині світу. Простежимо це на основі наукових досліджень української народної поезії.

Перш ніж підійти до аналізу, необхідно також згадати, що історичне значення Дунаю (одне із розглядуваних тлумачень образу), присутнє й у російській науці [22, с. 57], [24, с. 39], [28, с. 150] з посиланням на Д. Айналова¹ [1, с. 57], який переконливо стверджує: «Вислів – “затворив Дунаю ворота”, “суди рядячи до Дунаю” – вказують на його (галицького Ярослава Осмомисла. – П. С.) владу на річці Дунаю, тому що його володіння простягалися до місця, де річки Серет і Прут впадають у Дунай. ...Ярославна ... в плачі (у замовлянні. – П. С.) згадує рідну річку Дунай і думками летить над цією річкою зозулею з плачем» [1, с. 151]. І далі: «...згадуваний у “Слові” Дунай не приховує собою ніякої іншої річки, а є історичним Дунаєм, доводиться (це. – П. С.) тим, що жодна річка, згадувана у “Слові”, не прихована ім'ям Дунаю. У “Слові” ще 10 річок, і всі вони мають власні історичні імена... У цей ряд історичних річок цілком рівноправно входить ще одна річка – Дунай, і було б надто довільним при поясненні тексту “Слова” надавати одному Дунаєві символічне значення, а за іншими річками залишати їх історичні назви» [1, с. 152]. Твердження про історичне значення Дунаю у «Слові» також вважає «справедливим» сучасна російська дослідниця Л. Соколова²: «Отже, Ярославну зображено в першій строфі власне на Дунаю, далеко від Путивля. Сюди, на Дунай, вона прилітає зегзицею (зозулею. – П. С.) за живою водою, необхідною, за фольклорним уявленням (за міфологічним уявленням. – П. С.), щоб оживити героя після того, як мертвою, “цілющою” водою (водою річки Каяли. – П. С.) заживлені, затягнуті рани...» [24, с. 39].

Далі розглянемо вже анонсований аналіз історичного значення образу Дунаю як річки світу (сакрального архетипного символу. – П. С.) в українській народній поезії. Тож, найповніше та найілюстративніше з усіх образ Дунаю (предвічної річки. – П. С.) в українців вияснив В. Ягич у статті «Дунав-Дунай у слов'янській народній поезії» [32]. Хорватський учений, засновник європейської школи філологів-славістів, один із найбільших знавців слов'янського фольклору, узагальнюючи власні спостереження над Дунаєм, відзначив: «...Дунай у слов'янській поезії народній стається неначе підставою всього людського ділання і чинности, а особливо ві всіх справах любовних відграє він велику ролю. Всі отсі справи любовні майже завсіди дуже сумно кінчаться, як тільки собі з Дунаєм зайдуть. Дунай для дівчат слов'янських народних пісень дуже нещасливий; він для них дуже зла ріка – але мимо того вони дуже люблять свій “тихий Дунай”. На Дунай ходити після описів поезії народної у слов'янських дівчат найлюбіше, хоч і рідко коли найщасливіше» [32, с. 18]. Окремо й особливо вирізняючи з-поміж слов'янського фольклору вживання Дунаю в українській народній поезії, В. Ягич на основі записів П. Чубинського, Я. Головацького, інших, обґрунтовує його (вживання Дунаю в українській народній поезії. – П. С.) давнім життям та побутом українців на Дунаю. Зокрема, вчений пояснює присутність на Дунаю української дівчини й козака. Про козака каже: ніщо не згадується так часто в українських піснях, як те, що український козак «на тихому Дунаєві свого коня напуває»³ [32, с. 21]. Про дівчину (чому українка приходила на Дунай), каже: «Дівчина всі таємниці свого серця Дунаєві розказувала, повіряла вона йому дари, щоб він доніс їх до властивих рук» [32, с. 18] – посилала вінок до свого любого річкою-Дунаєм; Дунаєві жалілася, що долі немає і, беручи льон, запитувала: «Тихий Дунаю, тиха вода, на кого ж ся зостану молода (Чуб. 210)»; на Дунаю, за народним віруванням, сподівалася власну долю зустріти: «як піду я до Дунаю, гукну, крикну, не помалу, озоветься моя доля (Чуб. 463)»; перед ворожінням у Дунаю

¹ Д. Айналова, який привласнив вищенаведене спостереження М. Сумцова.

² На історичному значенні образу Дунаю у замовлянні Ярослави побудоване її дослідження «Мотив живої і мертвої води у “Слові о полку Ігоревім”».

³ Дунай в українській народній традиції є кордоном і центром світу, де відбуваються головні події народного життя і перехрещуються всі шляхи. В українській щедрівці парубкові зображений мотив світового дерева на Дунаю: кінь вороненький п'є з «Дунаю» воду, і перед його господарем Івасеньком молоденьким відкриваються три доріженьки, із яких «три користи»: одна «до Боженька» за здоров'ям, друга «до королейка» за королівством, третя «до панійка» за милою [19, с. 96–97].

полокала назбиране чар-зілля: «Ой дівчина чорнобрива... зле коріння копала, накопала, понесла, на Дунай ріку пішла, ой помила у воді, посушила нагорі (Чуб. 435)»; Дунаєві ввіряла й Дунаєм посиляла також таємниці власного нещастя «сивою уткою»: «Пуцу ж я утку по тихім Дунаю, плини, плини сива утко, де родину маю» (Голов. І. 256). До Дунаю приходила й у разі загибелі коханого (останній мотив близький до літання Ярославни зозулею «по Дунаєві»): «...українська дівчина, не то що готова за милим, як він у небезпечності, в Дунай кинутися, хоч би вона там і втонула (Чуб. 378), але, як її милий з кохання-горя де инде згине, то вона хоче ще його кості позбирати і (як у Чуб. 245) “на тихім Дунаю переполокати” (ibid. 297), “у тихім Дунаю поперемивати”» [32, с. 24]. Мета літання «по Дунаєві» та кування Ярославни зозулею (медіатора між світом живих і померлих) «на Дунаї», очевидно, така ж, як у наведених рядках народної поезії: звиряння Дунаєві власної долі та чинення обряду. Проникливе пояснення цьому знаходимо в українського філолога-славіста й етнографа Ізмаїла Срезневського, який, посиляючись на Прокопія Кесарійського та Лева Диякона, каже, що в наших предків «з віруванням у божественність води і вод поєднувалось поняття про те, що на берегах вод, як у присутності божества, потрібно здійснювати богослужбні обряди» [25, с. 22].

«Отже, Ярославна зображається в першій строфі (замовляння. – П. С.) якраз на Дунаю, далеко од Путивля. Сюди, на Дунай, вона прилітає зезицею («себто зозулею». – П. С.) за живою водою, необхідною, за фольклорним (міфологічним. – П. С.) уявленням, щоб оживити героя («символічно померлого Ігоря». – П. С.) після того, як мертвою, “цілющою” водою (водою річки Каяли. – П. С.) заживлені, стягнуті рани» [24, с. 39]. «Добування живої й мертвої води часто пов’язане у фольклорі якраз із образами птахів, оскільки мається на увазі, що джерела тієї та іншої води знаходяться у віддалених, важкодоступних місцях. У казках за живою й мертвою водою летять вірон, вірон і сокіл (перший, пов’язаний символічно з нижнім світом, за мертвою водою, а другий, символічно пов’язаний із верхнім світом, за живою), жар-птиця...» [24, с. 39].

Спостереження стосовно міфологічного «зближення зозулі з Дунаєм» в українській народній пісні висловив російський фольклорист і міфолог Ф. Буслаєв у рецензії на «Збірник українських пісень» М. Максимовича: «Як у “Слові о п(олку) І(горевім)”, так і в українських піснях, – каже учений, – пам’ять про давній Дунай згадано разом із символічним образом зозулі. Ярославна, яка плаче, тужить за своїм мужем, називаючи себе зозулею, і починає свою пісню, або краще мовити голосіння (тут насправді – замовляння. – П. С.), одне із найпоетичніших місць у “Слові о п(олку) І(горевім)”, наступними словами “полечу, рече, зозулею по Дунаєві; омочу бобровий рукав у Каялі ріці, утру князю кроваві його рани на жестоцім¹ його тілі”. Таке ж зближення зозулі з Дунаєм в українській пісні “Ой летіла зозуленька через поле, гай; да й згубила рябе перце на тихий Дунай”, – вказує Ф. Буслаєв і приходить до висновку: «Як Ярославна називається у “Слові о полку Ігоревім” зозулею, тому що тужить і плаче, так в українських піснях зозуля – образ засмученої жінки...» [3, с. 215]. Йдучи за Ф. Буслаєвим та кажучи, що міфологічний образ зозулі «... – символ жінки, яка тужить: і нещасливої в шлюбі, і самотньої воячки, і жінки, яка оплакує смерть мужа, сина або брата», Л. Соколова наводить² найближчий «до “Слова” ... фольклорний сюжет, згідно з яким жінка зозулею прилітає кукати-плакати над тілом убитого на полі бою мужа або брата». Це сюжет української пісні «Три зозулі». На основі вказаної подібності Л. Соколова приходить до висновку: «Як бачимо, автор “Слова”, створюючи образ Ярославни, використовує традиційний для слов’янського (тут, насправді, українського. – П. С.) фольклору образ зозулі. У “Слові” він символізує вдову, яка прилітає на місце символічної загибелі судженого. Однак Ярославна-зозуля летить до любого не для того, щоб оплакати його на полі бою, як у фольклорі, а щоб із поміччю живої та мертвої води повернути його до життя³. Як і в інших прикладах, автор “Слова” трансформує традиційний фольклорний (міфологічний. – П. С.) образ» [24, с. 40, прим. 9].

Історичний Дунай, – далі продовжує учених-попередників і не завжди посиляється на їхні праці (зокрема Ф. Буслаєва та О. Потебні) Л. Соколова, – є джерелом живої води не випадково: «Серед різноманітних мотивів, пов’язаних із ним у фольклорі, і в народних слов’янських піснях є мотив

¹ «Зашкарублomu..., залякломu, затвердломu, задубіломu» [8, с. 514], у міфологічному сенсі *мертвілому*. – П. С.

² Насправді ж повторює спостереження визначного українського мовознавця й літературознавця О. Потебні, не посиляючись на його працю [20, с. 139].

³ Вікликати із смерті [6, с. 105].

цілющої дунайської води, яка зцілює від хвороб, яка рятує від смерті. Таке уявлення про Дунай відображено, наприклад, у болгарській пісні “Яна-кукавиця”, яку навів Вс. Міллер як паралель до замовляння Ярославни. Герой цієї пісні, який лежить хворий у шатрі, просить сестру вірушити в далеку дорогу, “на білий Дунай”, і принести “студеної”¹ дунайської води, яка повинна зцілити героя. Дівчина, набравши води з Дунаю, не може знайти дорогу назад і просить Бога претворити її в зозулю, аби вона літала по лісах (у пісні: «по буках». – П. С.) і шукала брата» [12, с. 113–115; 24, с. 40]. Вс. Міллер, як і всі російські вчені, за винятком згаданих Д. Айналова та Л. Соколової, вважав, що «для автора “Слова” Дунай не епічна річка», і по-своєму пояснював її значення, фантазував: автор «Слова» «начебто забув географію, це відбувається не від незнання, а від несвідомого збереження географічної назви, знайденої в болгарському зразку» [12, с. 111] – у болгарській пісні «Яна-кукавиця», яка найкраще зберегла всі поетичні риси замовляння Ярославни [12, с. 113]. Фантазії Вс. Міллера переконливо розвіяв О. Потебня, вказавши: «Ситуації тут не подібні (у пісні «Яна-кукавиця» та замовлянні Ярославни. – П. С.). Набагато ближчий широкопоширений мотив, як прилітають і плачуть над убитим три зозулі (мати, сестра і жона)...» [20, с. 139] в українській пісні «Три зозулі» [20, с. 138–139].

Нарешті, ще раз повернімося до спостережень В. Ягича. Вважаючи українську народну поезію найособливішою серед слов'янських, обдаровуючи її високими епітетами «найчулішою», «найкрасшою і найбагатшою слов'янської поезії народної», «незрівнано більш багаті... проти західнослов'янської», хорватський учений також окремо підкреслює особливу й велику роль у ній образу Дунаю: «В ній (українській народній поезії. – П. С.) відграє Дунай так особливу роль, в ній ціле жите козака або української дівчини так різнородно з отсею річкою пов'язане, і я боюся, що повний образ не зовсім докладно вийде, коли б я її осібню не переглянув. Але ж те дуже дивно, що власне в українців отся всім слов'янам так дуже симпатична річка відіграє отаку велику роль, що перед нею всі інші річки українські в найдальшій змислі слова, як Дніпр і Дністер, Дон і Десна і т. ін. геть далеко уступаються» (виділення в тексті моє. – П. С.) [32, с. 20]. Водночас, В. Ягич робить екскурс в українську історію і наводить відомі рядки із «Повістей временних літ» про перші часи перебування слов'ян (у т. ч. українців. – П. С.) на Дунаю: «По многих же часах сіли слов'яни на Дунаю, де есть нині Угорська земля і Болгарська. Од тих слов'ян розійшлися (вони. – П. С.) по Землі і назвалися іменами власними, де сіли, на котрому місці» [7, с. 5]. Він зазначає: «Очевидно вже тоді (в часі написання «ПВЛ». – П. С.) і невідомому авторові літопису не уйшла отся тісна зв'язь, що в'яже в поезії народній русина (українця. – П. С.) з Дунаєм» [32, с. 18]. Наведену вище відомість із літопису В. Ягич вважає не позиченою, а українською за походженням, кажучи: «Можливо, що йому (автору літопису. – П. С.) були відомі окрім того і казки народні, котрі сповідували його взяти в свою літопись дотичне місце. Бо не здається мені щоби він отсе в деякім грецькім або полудневослов'янськім оригіналі виглядів» [32, с. 21].

Раніше за В. Ягича подібне висловив М. Сумцов: «Можна думати, що український... Дунай у значенні означеної річки ввійшов і укріпився в українській поезії в історичний, зазначений літописами час» [27, с. 15]. До наведених думок українського й хорватського учених можна додати ще ілюстрації відомих штрихів з української історії I тисячоліття про перебування праукраїнців на Дунаю², коли території Дунаю і самий Дунай були для них батьківщиною. Одними з перших українців на річці Дунаю були черняхівці (II–V ст. н. е.). Уже в той час у них «гідронім (Дунай. – П. С.) був міфологізований» [10, с. 201]. У черняхівський період була сформована українська

¹ О. Потебня зауважив, що «холод води має зв'язок з її цілющою... силою» [17, с. 56].

² «Слов'яни з'явилися на історичній арені не раніше кінця III тис. до н. е., найвірогідніше, спочатку між Середнім Дунаєм і Тисою, а потім поступово розселилися на північніших землях. Лише гіпотеза середньодунайської прабатьківщини слов'ян, відзначеної й автором «Повісті минулих літ», задовільно тлумачить незрозумілий потяг слов'янських племен до Дунаю в епоху Великого переселення народів у V–VI ст. ...Як відомо, символ Дунаю виступає переважно в старовинних народних піснях, особливо в поширеному ще за язичницької епохи календарному та обрядовому фольклорі, що виник набагато раніше від Київської Русі й походів київських князів, зокрема Святослава Ігоровича (945–972 рр.) на Візантію... Усе це свідчить, що образ Дунаю у слов'янському фольклорі з'явився разом з формуванням фольклорної символіки й образної системи, а не був запозичений пізніше, після міграції слов'янських племен на південь. Навпаки, загальний рух різних племен Середньої й Південної Європи аж до початку н. е. відбувався з півдня на північ» [14, с. 19].

фольклорна (міфологічна. – П. С.) традиція, яка затримана в літописах, билинах, та переказах руського періоду нашої літератури (української літератури. – П. С.) [21, с. 16–18]. Окремі території Дунаю належали українській державі антів (VI–поч. VII ст.) та, що вже згадано вище, галицькоукраїнській державі Ярослава Осмомисла (XII ст.). У час становлення й розквіту української імперії Русь, князь Кий намагався осісти на Дунаї і заснувати там город, а князь Святослав Хоробрий, завоювавши город Переяславець на Дунаї, вважав його «серединою» (центром. – П. С.) власної землі. Навіть п'ять століть після княжих часів, живучи далеко від Дунаю, українці не забули прадавню дунайську батьківщину, після втрати козацької держави створивши на Дунаю Задунайську Січ (1775–1828 рр.).

До того ж, очевидно і не випадково, на берегах історичного Дунаю постала перша (перша, яка збереглась у запису. – П. С.) українська балада «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?» – пісня про Штефана-воеводу¹, збережена в чеській граматиці Яна Благослава (написаній між 1505–1570-и рр.), подана у граматиці як зразок «словенського» нарiччя і видана у Відні 1857 р. [18, с. 2–3; 29; 31]. Ці історичні екскурси також підкріплюють згадану вище думку В. Ягича про те, чому Дунай в українців відіграє таку велику й особливу роль, що перед нею всі інші українські річки далеко поступаються, а також свідчать про те, що Дунай є сакральним культурним архетипом українців (згаданий у народних іграх, піснях, топоніміці, гідронімах, іменах), відтак має в українській мові й інші значення: води, моря, океану. За уявленням південних слов'ян², у Дунай (річку світу) впадають усі річки (свідчення Псевдо-Маврикія, VI ст.).

Щодо згадок про історичний Дунай в українській усній народній поезії та в літературі, то В. Ягич кількість згадок називає найбільшою: ...чим далі ми віддаляємося від реального Дунаю, тим рідше зустрічається згадка про Дунай (історичний. – П. С.), Дунай стає загальною назвою річки. Отож, у моравів і словаків рідко фігурує, у чехів рідше, ще рідше у поляків, і лише кілька прикладів у росіян, у великоруських піснях Дунай так рідко приходить, що тих пару прикладів, де він згадується, найправдоподібніше вважати треба яко ремінісценцію з малоруських (українських. – П. С.) пісень народних» [32, с. 63–64]. Останнє твердження В. Ягича – іще одна красномовна ілюстрація на підтвердження історичного значення міфологічного образу Дунаю у «Слові», а відтак і українського походження «Слова».

Висновки. Вияснене історичне значення міфологічного образу Дунаю з одного боку – додає кілька промінців світла до розуміння архетипу Дунаю у «Слові» та в українській культурній картині світу, з іншого – вкотре впевнює нас у тому (це стверджували свого часу М. Максимович, І. Франко, І. Огієнко, Св. Гординський та ін.), що «Слово о полку Ігоревім» можна пояснити лише на основі українських традицій.

Джерела та література

1. Айналов Д. В. Заметки к тексту «Слова о полку Игореве». 1. Плач Ярославны / Д. В. Айналов // ТОДРЛ. – М.; Л., 1940. – Т. 4. – С. 151–155.
2. Барсов Е. В. Слово о полку Игореве как художественный памятник Киевской дружинной Руси : в 3-т. Т. 2 / Е. В. Барсов. – М. : Университетская типография (Катков), 1885. – 298 [17] с.
3. Буслаевъ Ф. И. Обь эпическихъ выраженіяхъ украинской поэзіи: (По поводу Сборника украинскихъ пѣсень, изданныхъ г. Максимовичемъ. Киевъ. 1849) / Ф. И. Буслаевъ // Буслаевъ Ф. И. Исторические очерки русской народной словесности и искусства. – СПб. : Издание Д. Е. Кожанчикова : Типогр. товарищества «Общественная польза», 1861. – Т. 1. – С. 209–230.
4. Гординський Св. Заклик до князя Ярослава Осмомисла і одна форма заговору / Св. Гординський // Гординський Св. Слово о полку Ігореві і українська народна поезія : Вибрані проблеми. – Вінніпег : Накладом УВАН, 1963. – С. 23–27.

¹ «Однак основні риси цього початку здаються незрівнянно більш давніми, ніж запозичення, що в М(ало)р(уській) пісні XVI ст. (на версі Дунаю... шаблями інермуют... стрілками стріляють... дівонька плачет) бачиться мені на початку плачу (замовляння. – П. С.) Ярославни: «копія поють на Дунаї; Ярославнин глас (ся) слишить» [18, с. 33].

² Видатний український мовознавець Ст. Смаль-Стоцький, вивчаючи спільні риси української та «сербохорватської» (сербської і хорватської. – П. С.) мов, вважав, що русини (українці) колись мусили мати значно тіснішу спільність (Gemeinsamkeit) із сербами, аніж із росіянами» [33, с. 471]. Детальніше цю проблему розглянуто в працях сучасних українських мовознавців: [15; 26, с. 257].

5. Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський ; НАН України, Ін-т історії України, Ін-т укр. археографії [та ін.] ; редкол.: П. С. Сохань (голова) [та ін.]. Репр. вид. 1898–1936 рр. – К. : Наук. думка, 1991–2000. (Пам'ятки історичної думки України). – Т. 1. – 1991. – 736 с.; – Т. 2. – 1992. – 640 с.
6. Демкова Н. С. Проблемы изучения «Слова о полку Игореве» / Н. С. Демкова // Чтения по древнерусской литературе. – Ереван, 1980. – С. 58–107.
7. Ипатьевская летопись (Полное собрание русских летописей. Том второй). – М. : Языки русской культуры, 1998. – 648 с.
8. Караванський Св. Практичний словник синонімів української мови / Св. Караванський. – 5-те вид., опрацьоване і доповн. – Львів : БаК, 2014. – (XIV), 530 с.
9. Колесса Ф. Українська усна словесність (Загальний огляд і вибір творів) / Ф. Колесса. – Львів, 1938. – 643 с.
10. Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України / В. В. Лучик ; відп. ред. В. Г. Складенко. – К. : ВЦ «Академія», 2014. – 544 с.
11. Максимович М. Сборникъ украинскихъ пѣсень. Ч.1 / М. Максимовичъ. – К. : Въ Типографіи Феофила Гликсберга, 1849. – (2), 114 с.
12. Миллеръ Вс. Взглядъ на слово о полку Игоревѣ / Вс. Миллеръ. – М., 1877. – (II), 260 с.
13. Памятники русского права. – М., 1953. – Вып. 2 : Памятники права феодально-раздробленной Руси XII–XV вв. / Сост. А. А. Зимин. – 442 с.
14. Півторак Г. П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов / Г. П. Півторак // Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної коліски». – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – 152 с.
15. Півторак Г. П. Українсько-південнослов'янські лексичні паралелі як джерело реконструкції ранньої історії слов'янських племен / Г. П. Півторак // Мовознавство. – 2008. – № 2–3. – С. 13–23.
16. Полное собрание русских летописей / [Археограф. комиссия]. – СПб., 1859. – Т. 7 : Продолжение летописи по Воскресенскому списку. – 301 с.
17. Потебня Ал. Аф. Вода холодная / Ал. Аф. Потебня // Потебня Ал. Аф. О некоторых символахъ въ славянской народной поэзии. – 2-е издание. – Х. : Изданіе М. В. Потебня, 1914. – С. 54–58.
18. Потебня А. Малорусская народная пѣсня, по списку XVI в. Текстъ и примѣчанія / А. Потебня. – Воронежъ, 1877. – 53 с.
19. Потебня А. Объясненія малорусскихъ и сродныхъ народныхъ пѣсень. II. Колядки и щедровки / А. Потебня. – Варшава : Въ типографіи Михаила Земкевича, 1887. – 809 с.
20. Потебня А. Слово о полку Игоревѣ. Текстъ и примѣчанія / А. Потебня. – Воронежъ : Въ типографіи В. И. Исаева, 1878. – 160 с.
21. Рыбаков Б. А. Древняя Русь: Сказания. Былины. Летописи / Б. А. Рыбаков. – М. : Изд. АН СССР, 1963. – С. 16–18.
22. Словарь-справочник «Слова о полку Игореве»: В 6 выпусках / АН СССР. Ин-т рус. лит. (Пушкин. Дом) ; Ин-т рус. яз. ; Под ред. Б. Л. Богородского, Д. С. Лихачева, О. В. Творогова ; сост. В. Л. Виноградова. – Л. : Наука. Ленингр. отд-ние, 1965–1984. – Вып. 2. Д-Копье (Дунай – Дунай). – Л., 1967. – С. 56–57.
23. Слово о поході Ігоревім Ігоря сина Святославоного внука Олегоного / Львів. від-ня Ін-ту л-ри ім. Тараса Шевченка НАН України ; передне слово, переклад із книжної давньоукраїнської мови та примітки П. Салевича. – Л. : ТЗОВ «Поліграфія», 1999. – 80 с.
24. Соколова Л. В. Мотив живой и мертвой воды в «Слове о полку Игореве» / Л. В. Соколова // ТОДРЛ / РАН. Ин-т рус. лит. (Пушкин. Дом) ; отв. ред. Д. С. Лихачев. – СПб. : Дмитрий Буланин, 1993. – Т. XLVIII. – С. 38–47.
25. Срезневский И. Святѣлища и обряды языческаго богослуженія древнихъ славянъ по свидѣтельствамъ современнымъ и преданіямъ / И. Срезневский. – Харьковъ, 1846. – 107 с.
26. Стрижак О. С. Серби й Україна / О. С. Стрижак // Україна. Наука і культура. – К., 1993. – Вип. 26–27. – С. 251–259.
27. Сумцов Н. Ф. Мѣстныя названія въ украинской народной словесности / Н. Ф. Сумцов. – К. : Изданіе редакціи «Кіевской Старины», 1886. – 20 с.
28. Творогов О. В. Дунай / О. В. Творогов // Энциклопедія «Слова о полку Игореве» : в 5 т. Т. 2 : Г–И. / Рос. акад. наук. Ин-т рус. лит. (Пушкин. дом) ; ред. кол. : Л. А. Дмитриев, Д. С. Лихачев, С. А. Семячко, О. В. Творогов (отв. ред.). – СПб. : Дмитрий Буланин, – 1995. – С. 149–151.
29. Томашівський С. Замітки до пісні про Штефана воєводу / С. Томашівський // ЗНТШ. – 1907. – Кн. VI. – С. 132–133.
30. Франко І. Роман Заклинський. Пояснене одного темного місця в «Слові о полку Ігоревім» / І. Франко // Франко І. Зібр. тв. : у 50 т. Т. 37. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 121–124.

31. Франко І. Пісня про Стефана, воєводу волоського / І. Франко // Франко І. Зібр. тв. : у 50 т. Т. 42.– К. : Наук. думка, 1984.– С. 53–56.
32. Ягич В. Дунав-Дунай у слов'янській поезії народній / В. Ягич ; пер. з нім. І. Григоровича. Витяг із статті В. Ягича в «Archiv für slavische Philologie», 1876. Bd. 1, Hef. 2. S. 299–333 з дослівним перекладом місця про українські народні пісні // Правда. Письмо літературно-політичне. – Число 1. – У Львові, дня 15 січня 1877. – С. 16–28; Число 2. – У Львові, дня 31 січня 1877. – С. 63–67.
33. Smal-Stockyj S., Gartner T. Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache / Stephan Smal-Stockyj und Theodor Gartner. – Wien : Buchhandlung der Szewczenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg, 1913. – 550 s.
34. Żegota P. Pieśni ludu ruskiego w Galicyi / Pauli Żegota. – Lwów : Nakł. Kajetana Jabłońskiego, 1839. – Tom pierwszy. – 180 s.

Салевич Павло. Дунай в «Слове о полку Игореве»: образ «реки великой, славной и отдаленной». В исследовании на основе многих разноаспектных научных наблюдений, в основном над «украинской народной словесностью», выяснено историческое значение (присутствующего как сакральный архетип в украинской культурной картине мира) мифологического образа Дуная, пять раз упомянутого в «Слове о полку Игореве». Как путь неудовлетворительный в выяснении природы и значение образа Дуная в «Слове», приведены также результаты искривления его понимания в русской идеологической науке, которая до сих пор не желает признать произведение украинским и не придерживается в исследовании «Слова» необходимого – «связи с украинской языковой и исторической традицией» (И. Франко).

Ключевые слова: мифологический образ Дуная, сакральный этнический архетип, общее и историческое значение образа, украинская народная словесность, заговоры, молитва, мотив живой и мертвой воды, образ Ярославны, украинская культурная картина мира.

Salevyeh Pavlo. The Danube in «The Lay of Ihor's Campaign»: the Image of «the Great River, the Glorious and Remote». The study, based on many different aspects of scientific observation, mainly on «Ukrainian folk literature», clarifies the historical significance (present as a sacred archetype in the Ukrainian cultural picture of the world), the mythological image of the Danube, five times mentioned in «The Lay of Ihor's Campaign». As a way unsatisfactory in clarifying the nature and significance of the Danube image in «The Lay of Ihor's Campaign», the results of the distortion of his understanding in Russian ideological science, which still does not want to recognize the work of Ukrainian and does not adhere to the study of «The Lay of Ihor's Campaign» of the necessary – «the connection with the Ukrainian language and historical tradition» (I. Franko).

Key words: mythological image of the Danube, sacred ethnic archetype, general and historical significance of the image, Ukrainian folk literature, ordering, prayer, motive of living and dead water, image of Yaroslavna, Ukrainian cultural picture of the world.

Стаття надійшла до редколегії
19. 10. 2017 р.

УДК 821. 161. 2–31.09

Вікторія Сірук, Тетяна Данилюк-Терещук

Повість «Біла Віла» Н. Бічуї як літературно-мистецький палімпсест

У статті з'ясовується специфіка конструювання художнього світу повісті «Біла Віла» Н. Бічуї (уведення до мозаїчного тексту вставних фрагментів: уривка (чи плану) останньої незакінченої драматичної поеми Лесі Українки, прихованих цитат, алюзій, ремінісценцій, органічно вмонтованих фрагментів з листування Лесі Українки, стилізовані драматичні діалоги, написані Н. Бічуєю). «Білу Вілу» можна вважати інтертекстом, оскільки авторка зважилася дописати незавершений твір Лесі Українки, щоб заглибитися й зрозуміти духовний світ митця. Водночас – це художньо-біографічна повість про Лесю Українку, у якій для відтворення окремих біографічних фактів, подій з життя поетеси поєднано документальність і художність. Тому повість має всі ознаки інтертекстуальності, сприймається як палімпсест, художньо об'єднуючи множинні художні явища.

Ключові слова: інтертекст, палімпсест, драматична поема, діалог, алюзія.